

Kapitel 3

Varför accepteras antiziganism mer än annan rasism? Om ett tappat momentum och behovet av allianser

Jan Selling

För att gå rakt på sak: romer har av den antiimperialistiska vänstern inte setts som ett revolutionärt subjekt, helt enkelt för att antiziganismen inte har sitt ursprung i kolonialismen. Just antiziganismens förkoloniala rötter i europeisk historia är en anledning till att många forskare, inklusive jag själv, hävdar att antiziganismens genealogier är äldre än rasismen. Samtidigt är det uppenbart att den alltsedan upplysningstidens början blivit laddad med rasism och därför bör betraktas som en specifik form av rasism (Wippermann 1997; Selling 2013). Därför insisterar man i denna forskningstradition på begreppet *antiziganism* snarare än det mest etablerade alternativa begreppet: *antiromsk rasism* (jfr Oprea & Matache 2019). Det här synsättet skulle innebära att antiziganismen har en parallell diskursiv bakgrund med antisemitismen, där begreppet *antijudisk rasism* av liknande skäl inte nått samma genomslag som begreppet *antisemitism* (jfr Sältenberg 2022). Kapitlet syftar inte i första hand till att argumentera i denna debatt, utan tar i stället begreppsförvirringen som ingång till forskningsproblemet: Varför accepteras antiziganism mer än annan rasism (McGarry 2017)? Eller, för att travestera en uppsatstitel angående antisemitism (Kvist Geverts & Andersson 2017): Hur har antiziganismen kunnat bli en blind fläck för antirasismen? Och, vad får det för politiska konsekvenser?

Det råder delade meningar om hur antiziganism ska definieras. För mitt syfte är det centralt att betrakta hur begreppet används i vetenskaplig såväl som i politisk diskurs. När begreppet gjorde insteg i svensk myndighetsprosa 2004 nöjde man sig med att hävda att antiziganism är "rasism mot romer" (DO 2004). Mot bakgrund av min inledning verkar den definitionen otillräcklig. Delegationen för romska frågor fördjupade förståelsen, men tog genvägen att helt enkelt parafrasera Helen Feins definition av antisemitism:

Antiziganism är en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot romer som kollektiv, vilka på det individuella pla-

net manifesteras som attityder och i kulturen som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, och i handlingar – social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot romerna, och kollektivt eller statligt våld – vilket resulterar i och/eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra romer just för att de är romer. (SOU 2010:55, s. 83)

Det avgörande framsteget med den här definitionen är att den lyfter fram den strukturella dimensionen, som för tydlighets skull ska sägas syftar på både materiella och kulturella samhällsstrukturer. Dock försvinner här det som särskiljer antiziganism från antisemitism, bortsett från att man talar om romer i stället för judar.

Det mellanstatliga politiska samarbetsorganet kring Förintelsens minne, International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) enades 2020 om en ”arbetsdefinition”:

Antiziganism är såväl enskilda yttringar och handlingar som institutionella policyer och praxis som innebär marginalisering, utestängning, fysiskt våld, nedvärdering av romska kulturer och livsstilar och hatspråk riktat mot romer samt andra enskilda och grupper som under nazitiden blev, och än idag blir, sedda, stigmatiserade och förföljda som ”zigenare”. Detta leder till att romer behandlas som en främmande grupp och förknippas med en rad olika nedsättande stereotyper och förvrängda föreställningar som utgör en särskild form av rasism. (IHRA 2020)

Den här definitionen är konkret, men utelämnar i stort antiziganismens strukturella dimension. Ett mer graverande misstag var att definitionen kopplades till ett begreppspar där ”antiromsk diskriminering” hävdas vara en acceptabel synonym till antiziganism, vilket uppenbart förminskar och snävar in fenomenet antiziganism. Mot detta har givetvis riktats kritik av forskare och det romska civilsamhället, såväl i Sverige som internationellt (ERGO m.fl. 2020; Gardell, Hammarberg, Post & Selling 2020; Lauritzen 2022). Denna olyckliga nomenklatur tillkom som en kompromiss: inom IHRA hade nordamerikanska delegationer

avvisat begreppet *antigypsyism*, eftersom det innehåller den stigmatiserande orddelen *-gypsy-* (dvs. *-zigan-* på svenska) och förordade i stället begreppet *antiromsk rasism*. Själva begreppet *rasism* var dock kontroversiellt inom IHRA och avvisades med det härresande argumentet att det skulle kunna tolkas som att man betraktade romer som en ras. I det här avvägandet synes avvisandet av själva begreppet *rasism* anknyta till tidigare diskussioner inom IHRA om antisemitism.

En ytterligare definition som bör nämnas, eftersom den fått relativt stort genomslag i europeisk myndighetsprosa, är den som tagits fram genom Alliance against Antigypsyism:

Antigypsyism is a historically constructed, persistent complex of customary racism against social groups identified under the stigma "gypsy" or other related terms, and incorporates

1. a homogenizing and essentializing perception and description of these groups;
2. an attribution of specific characteristics to them;
3. discriminating social structures and violent practices that emerge against that background, which have a degrading and ostracizing effect and which reproduce structural disadvantages.

(Alliance 2017)

Den här definitionen närmar sig det jag vill tala om. Mina främsta invändningar mot den är att den inte fångar upp filoziganismen samt att definitionen kan verka svårgenomtränglig och därmed svår att tillämpa politiskt.

I min egen forskning har jag nått fram till en förståelse av antiziganism som har stora paralleller med den tyska kritiska teorins förståelse av antisemitism som antitetisk position till "the conceptual Jew" (Judaken 2012; se även Selling 2015). Antiziganisten frågar inte efter måltavlans självidentifikation. "Zigenskhets" tillskrivs egenskaper som är motsatsen till vad antiziganisten själv tror sig vara: därav anti-"zigan"-ism. "The conceptual Gypsy" bygger alltså på rasism, fördomar, fantasier, diskriminerande praktik och förföljelse mot människor som förknippats med den nedsättande och/eller exotifierande schablonen "zigenare" – främst romer, men även andra, till exempel människor med "osvenskt

utseende” som tigger, oavsett om de är romer eller ej. Av detta följer att antiziganism inte kan förstås genom att studera romsk kultur och inte bekämpas genom att förändra romer. I den förståelsen är alltså antiziganism en specifik form av rasism, men som historiskt och i dag inte i alla avseenden och uttryck nödvändigtvis kan förstås som rasism utgående från konceptet ras.

Saken kompliceras av att romernas och antiziganismens historia i den europeiska kultursfären är ganska tudelad. Enkelt uttryckt kan man sammanfatta det så att Bysans och Osmanska imperiet i stort tolererade romer som bofasta, fria och skattebetalande undersåtar, med undantag för att regelrätt slaveri förekom i 500 år i de kristet ortodoxa provinserna Valakiet och Moldova (Achim 2000). I det katolska och sedermera delvis protestantiska Europa däremot var romer i stor utsträckning fredlösa och jagades från plats till plats i 500 år. I dessa delar av Europa formades antiziganismen framför allt i religiösa diskurser som syftade till att hålla så kallade ”zigenare” borta, medan antiziganismen i Valakiet och Moldova alltmer blev ett redskap för att legitimera exploateringen av romska kroppar genom slaveri och alltså syftade till att fjättra romer vid sina exploatörer. För att beteckna sistnämnda företeelse skulle begreppet *antiromsk rasism* kunna vara träffande.

En viktig aspekt är emellertid också att ”antiziganism” är ett kampbegrepp som i dag omfattas av största delen av det romska civilsamhället i Skandinavien och Tyskland och dessutom efter hårt politiskt arbete blivit sanktionerat i EU (Selling 2022a; Reuss 2022). Detta var möjligt genom att skapa nya politiska allianser utan att ge avkall på huvudkraven. I EU-parlamentet spelade den romska feministen och svenska EU-parlamentarikern Soraya Post en avgörande roll. Det är betecknande att EU-parlamentet i en och samma resolution erkände antiziganismen som samhällsproblem och samtidigt sanktionerade minnesdagen 2 augusti som europeisk minnesdag för Förintelsen av romer, European Roma Holocaust Memorial Day (EU-parlamentet 2015; EU-kommissionen 2020; Post 2020). I Sverige (SOU 2016:44) och Tyskland (Deutscher Bundestag 2021) har statliga kommissioner mot antiziganism tillsatts. Motiverat av den kontexten använder jag mig fortsatt av begreppet *antiziganism*.

Den antiziganism vi talar om i dagens Norden har att göra med både dess nordvästra och dess sydöstra historia. Negativa stereotyper och

stigmatiserande fantasier (Arnstberg 1998, 2015; Svensson 1993) kan lätt spåras bakåt via rasbiologen Allan Etzler (1944), eller för den delen norrmannen Eilert Sundt (1852) (jfr Minken 2009, s. 101) och Fattigvårdsutredningen 1923 (SOU 1923:2) till upplysningstidens antiziganistiska diskurser (Grellmann 1787; jfr Selling 2013). Likaså de stigmatiserande stereotypernas kusiner, de romantiserande och filoziganistiska, ”Gypsy” som varumärke eller kulturell symbol och projektion av antimoderna diskurser, som hos Ivar Lo-Johansson (1963) och stora delar av den forskningstradition som förvaltats av den brittiska 1800-talsskapelsen Gypsy Lore Society (Hancock 2010; Surdu 2016; Selling 2018). Dessa historiskt etablerade diskurser har sedan ett antal år reaktiverats i diskussioner om tiggande människor med ”främmande utseende” i nordiska innerstäder. I mediediskurser och av högerpopulister har de här människorna framställts som oönskade ”zigenare”, oavsett om de är romer eller inte, helt i enlighet med historiskt etablerad nordisk antiziganism (Caldaras 2015; Wallengren & Mellgren 2017; Memetovic 2020). Samtidigt kan fenomenet, i de fall det verkligen handlar om romer från Rumänien, direkt kopplas till en rasifierad fattigdom och intergenerationella traumata, som är långtidseffekter av det valakiska och moldaviska slaveriet.

Slutligen har synen på upplysningsantiziganismens yttersta konsekvens, den nazistiska Förintelsen av romer, på senare år blivit ett lackmustest på den svenska hållningen till antiziganism och det romska civilsamhällets röster. Genom Sveriges framträdande roll i IHRA har särskilt fokus riktats på frågan. Inför Malmö International Forum 2021 uppstod samma situation som inför Stockholmskonferensen 2000, nämligen att den romska historiska erfarenheten enligt IHRA:s styrdokument utesluts ur begreppet Förintelsen. Eftersom Stockholmsprocessen även är knuten till konkret politik blev ställningstagandet politiskt och ifrågasattes av romska civilsamhället, som först efter interventioner lyckades genomdriva att romer över huvud taget fick talartid (Dzafic 2022). Malmökonferensen sades handla om Förintelsens minne och antisemitism, och eftersom IHRA med Förintelsen endast avser Shoah, det vill säga den judiska Förintelsen, innebar det att romer och antiziganism inte lyftes fram. I den mån det skedde var det i termer av ”folk-mord”, ”andra grupper som förföljdes” eller i bisatsen ”även antiziganism och andra former av rasism”. De forskningssatsningar på 60 miljoner kronor

som regeringen aviserade i samband med Malmökonferensen negligerade sedan fullständigt den romska erfarenheten och antiziganismen (Selling 2022a). Denna diskursiva dynamik upprepade därmed på ett olyckligt sätt 1990-talets långdragna tyska debatter om ett Förintelsemonument i Berlin, där offergrupper ställdes mot varandra och sekundär antisemitism mot sekundär antiziganism. Den tyska debatten upplöstes slutligen genom att romska och judiska företrädare gjorde gemensam sak och understödde varandras perspektiv och krav. Slutresultatet blev två centrala tyska monument, där inget av dem använder begreppet "Holocaust", utan benämner dem "Minnesmärke för sinter och romer som fallit offer för nationalsocialismen" respektive "Minnesmärke för de mördade judarna i Europa" (Selling 2004). Överfört till den pågående svenska debatten kan man notera att akademiska institutioner, som har ett egenintresse av att utnyttja IHRA:s policy för att monopolisera forskningsmedel, kan dra nytta av det svenska romska civilsamhällets svaga position jämfört med den tyska motsvarigheten och dessutom ögenerat inta paternalistiska positioner, där romer ska "få att förstå sitt eget bästa" och inte fortsätta kräva likaberättigad behandling i minnespolitiken (Selling 2022c; jfr Dzafic 2022). Detta kan ses som både en indikator på och en faktor för fortsatt strukturell antiziganism.

Kampen mot antiziganism

Det finns knappast några historiska exempel på att romer själva har betraktat det romska kollektivet som ett revolutionärt subjekt. En konstnärlig bearbetning som tar upp just den aspekten är teaterproduktionen *Roma Armee* på Berlins Maksim Gorkij-teater 2017, vilken även sattes upp på Dramaten i Stockholm 2018. Kontrafaktiskt berättas historien om hur romers berättigade vrede över antiziganismens fjättrar kokar över i en väpnad revolution. Denna teaterproduktion, som till stor del bygger på ensemblens romska medarbetares livsberättelser, berättar historien som den skulle kunna ha blivit, eller kanske rentav borde ha blivit, diskuterar frågor om romsk separatism och antirasistiska allianser, på ett sätt som för tankarna till den afroamerikanska kampen, samtidigt som den tar sin utgångspunkt i 2020-talets diskussioner om identitetspolitik, rasism, feminism och hbtq. Genusforskaren Arman Heljic har

i en analys av föreställningen fokuserat på den revolutionära potential som ligger just i föreställningens intersektionella perspektiv: det inte bara öppnar publikens ögon för att ”romer”, som de flesta grupper, är ett kollektiv av mångfald, utan får oss att efterfråga kunskapsproduktionen som kan bidra till queer, feministisk och romsk frigörelse (Heljic 2022). Teaterföreställningen sticker ut i sin estetiska radikalitet och programmatiska befrielse från stereotyper och kan därmed sägas vara en motståndshandling. Själva utgångspunkten är den uppenbara paradoxen att romer i Europa fortsatt utsätts för ett förtryck som kanske ingen annan folkgrupp och att det ändå saknas historiska exempel på väpnade romska befrielserörelser och allvarliga ambitioner på ett eget hemland.

Med detta är inte sagt att romer inte gjort motstånd, vilket är en vanlig missuppfattning som i sig bottnar i den antiziganistiska synen på romer som ett anonymt, passivt kollektiv och som på senare år utmanats inom historisk forskning (Mirga-Kruszelnicka & Dunajeva 2020; Selling 2022b). Emellertid är det så att romers kamp mot antiziganism på grund av givna maktstrukturer i första hand handlat om överlevnad och i andra hand om jämlikhet. Att skapa allianser med attitydinriktad liberal anti-rasism kunde därför te sig som naturligt och har särskilt förekommit i Sverige sedan 1960-talet. Exempelvis lyfte Katarina Taikons syster Rosa Taikon gärna fram Liberalerna, dåvarande Folkpartiet, som romernas vän (Taikon 2014). Genom Katarina Taikons kamp skapades beröringspunkter mellan fredsaktivism, flyktingsolidaritet och romers rättigheter. En milstolpe var mötet mellan Martin Luther King Jr och Katarina Taikon i Stockholm 1964, när King just fått Nobels fredspris och Taikon blivit hedersledamot i Ungdomens fredsförbund (Selling 2020, s. 68). Samma år grundade Katarina Taikon tillsammans med publicisten Evert Kumm och socialläkaren John Takman *Zigenarsamfundet*. Hans Caldaras och Thomas Hammarberg, som fortfarande hör till de starkaste rösterna mot antiziganism, anslöt sig tidigt till denna kamp. Genom att lyfta fram paralleller med den afroamerikanska och den sydafrikanska kampen mot rasism lyckades *Zigenarsamfundet* i viss grad skapa intresse för romers rättigheter (Selling 2020). En svaghet i argumentationen var just att den koloniala dimensionen saknades, vilket troligen var en orsak till att Olof Palme aldrig med samma glöd engagerade sig i romers rättigheter som i apartheidfrågan (Selling 2022b). Samtidigt var just erfarenheten

av den amerikanska antisvarta rasismen alltså en ögonöppnare för de enskilda socialister som faktiskt valde att engagera sig mot antiziganism. En av dem var nämnde John Takman, som även låg bakom den historiska riksdagsmotion 1953 som för första gången explicit riktade sig mot antiziganism, eller ”rasdiskriminering mot zigenare” som termen löd på 1950-talet (Sveriges riksdag 1953). Motionen kan sägas ha varit pådrivande för den statliga så kallade zigenarutredningen (SOU 1956:43), vilken ledde till att den manifesta statliga antiziganismen avskaffades och svenska romer⁵ för första gången gavs medborgerliga rättigheter. Detta var ett paradigmskifte, om än helt otillräckligt, för att bryta ner antiziganistiska attityder och strukturer i samhället (Selling 2013).

I internationellt historiskt perspektiv kan man säga att socialismen och kommunismen varit romers vän endast i konstellationer som varit icke-nationalistiska, medan de nationalistiska statssocialismexperimenten alltid landade i tvångsassimilering. De inte obetydliga historiska undantagen av multinationell socialism återfinns i det tidiga Sovjetunionens minoritetspolitik, där romers utbildning och självorganisation stöttades och den romske aktivisten Aleksandr German faktiskt myntade begreppet antiziganism. Det gäller även i Titos Jugoslavien där romer åtnjöt viss status eftersom många romer varit delaktiga i partisanernas befrielse från fascismen, och romer hade större möjligheter att ingå i samhället än någonstans i Västeuropa (Selling 2020).

Svagheten i den liberala antirasismen har å andra sidan varit att den brister i förståelse för hur rasism i allmänhet och antiziganism i synnerhet är cementerad i samhällsstrukturer, och i den mån strukturer diskuteras handlar det om att ”passa in romer”. Tidigare kallades det assimilering, sedan integration och i dag inkludering. När inkluderingspolitiken misslyckas vänds blicken åter mot romerna, som beskylls för inkluderingsresistens. Ett exempel på denna diskurs, som aktualiserats när den här texten skrivs sensommaren 2022, är Expressens rapportering

5 Dvs. den grupp romer som huvudsakligen kom till Sverige i slutet av 1800-talet, bl.a. kelderash och lovari. I dåtidens rasistiska språkbruk betecknades dessa romer ”zigenare”, var fullständigt uteslutna från medborgerliga rättigheter och drevs från plats till plats. Däremot betraktades den romska gruppen resande, i rasistisk terminologi ”tattare”, som svenska medborgare, men utsattes för hård tvångsassimilering och repression. Den s.k. zigenarutredningen befattade sig inte med resandes situation (Selling 2013).

om så kallade romska parallella rättssystem, romani krisi, det vill säga utomrättsliga skiljedomsförfaranden (Lännerholm & Hansson 2022). De fall som tagits upp har handlat om vad som kunde kallas hedersförtryck, och praktiken har i svävande ordalag generellt kopplats till ”romsk kultur”. Företeelsen har av tidningens ”expertreporter” förklarats hänga samman med att romer inte blandar sig med resten av samhället och att det exempelvis skulle vara ”tabu” att konsultera polisen (*Expressen* 2022). Denna ganska drastiska beskrivning är baserad på intervjuer och enskilda fall. Frågan är då hur representativ beskrivningen är för den nationella minoriteten romer i Sverige i dag, som alltså består av grupper med helt olikartade historiska erfarenheter och en stor spännvidd av samhällspositioner och livsåskådningar inom varje grupp. *Expressen* medger att ”litteraturen och forskningen på området är närmast obefintlig” (Lännerholm & Hansson 2022), men framhårdar i att generellt tala om ”romer” och ”romsk kultur”, medan försök till nyanseringar och kritik av rasistiska diskurser och diskriminering framställs som bortförklaringar. Expertreportern hävdar rentav att diskriminering inte är ett problem för romer, endast den romska kulturen är ett problem (*Expressen* 2022). Med andra ord halkar diskursen över i ren kulturrasism, men finner stöd av etablerad ”gypsylorism”-forskning, där det anses oproblematiskt att överföra en östeuropeisk forskares 30 år gamla observationer från landsbygden vid Svarta havet till dagens Sverige (Lauritzen & Selling 2021). Konsekvenserna av denna bristfälliga journalistik är inte obetydliga. Genom att utmåla en folkgrupp som primitiv och barbarisk spås naturligtvis negativa föreställningar på och sprider rädsla i folkgruppen. Kort före valet 2022 sökte dessutom ledande politiker i Liberalerna göra politiska poäng på denna rapportering och kräva förbud mot romani krisi, med ett resonemang som gjorde långsökta kopplingar till förörternas gängvåld och verklighetsfrämmande påståenden om att pojkar i romsk kultur uppfostras till att bli våldsbejakande. Det är signifikativt att endast romsk etnicitet uttryckligen nämns i resonemanget (Blom, Hannah & Darvik 2022).

Den liberala antirasismens problem i fråga om antiziganism blir tydlig också på ett mer strukturellt plan, om man ser tillbaka på två decenniers politik i romska frågor i Sverige. År 2010 utfärdade den fyraåriga Delegationen för romska frågor ett omfattande och ganska radikalt

koncept för att komma till rätta med romers maktunderläge i samhället. De viktigaste komponenterna var: en oberoende sanningskommission för att göra upp med historisk antiziganism och ta fram förslag på gottgörelse, en omfattande kampanj mot antiziganism, en 20-årig inkluderingsstrategi och inrättande av ett permanent romskt sekretariat som skulle övervaka åtgärdernas genomförande (SOU 2010:55). Receptet hade brett stöd bland framträdande romer och även hos liberala politiker, men fick inte politiskt gehör i den borgerliga Reinfeldt-regeringen. En inkluderingsstrategi drogs upp utan någon som helst analys av antiziganism, ja, som faktiskt inte nämner antiziganism och som i praktiken kom att understödja även initiativ som av externa granskare bedömts *förstärka* exkluderingen (Lauritzen & Selling 2022). Av den oberoende sanningskommissionen blev en regeringsbeställd vitbok, som visserligen innehåller en viktig historiedokumentation, men som kritiserades av såväl forskare som romska företrädare just för att den redigerades på Regeringskansliet och inte gick till botten med antiziganistiska strukturer i samhällsapparaten. Den utmynnade inte heller i något som helst förslag till försoningsgester, gottgörelse eller reformer (Selling 2022a).

Att Kommissionen mot antiziganism tillkom var mer en tillfällighet: medan vitboken slutredigerades avslöjades plötsligt att Skånepolisens ännu 2013 bedrev massiv illegal registrering av romer (DN 2013). Med ens riskerade vitboken att tappa all trovärdighet. Bara dagar före den högtidliga lanseringen av vitboken i kronprinsessans närvaro beslutade regeringen plötsligt att tillsätta en kommission mot antiziganism, med den oförvitlige Thomas Hammarberg som ordförande och en majoritet romer. Det hör till historiens ironi att just polismyndigheten var en av de remissinstanser som varit mest negativ till tanken på en oberoende sanningskommission. Kommissionen blev under sin mandatperiod 2014–2016 framgångsrik i att ställa polismyndigheten till svars och bidrog substantiellt till att romer fick upprättelse i denna fråga genom såväl ursäakter som ekonomisk gottgörelse. Kommissionen bidrog också starkt till att etablera begreppet antiziganism och att förändra det politiska samtalet till att handla om antiziganismen som problem i stället för romer som problem, bland annat när det gällde debatten om fattiga tillresande EU-medborgare. Kommissionen begränsades dock av för kort mandatperiod, ytterst begränsade resurser, avsaknad av forskningsanknytning

och otydlighet kring uppföljning. Därför kan en del av resultaten sägas ha vittrat bort när den politiska konjunkturen svängt. Orsaken till att det blev så är inte främst illvillig politisk kalkyl, utan att kommissionen var ett slags panikåtgärd som togs fram ”in-house” på arbetsmarknadsdepartementet, utan någon som helst utredning eller offentlig debatt (Selling 2022a).

I brist på en stark social rörelse i ryggen har romska aktivister tvingats söka allianser med makten. Det handlar dels om kommunalt drivna resurstärkande romska institutioner som Romskt informations- och kunskapscenter i Malmö och Romano Center i Göteborg, dels om kontinuerligt deltagande i referens- och samrådsgrupper för olika myndigheter. Och resultatet har varit delvis framgångsrikt: erkännandet som nationell minoritet var en milstolpe, inkluderingen i beslutsprocesser, erkännandet av fenomenet antiziganism och utrymmet för romsk public service i radio och tv är viktiga exempel, men stödet från makten är inte nödvändigtvis så pålitligt (Selling 2022b).

Å ena sidan kan Reinfeldtregeringen som sagt kritiseras för att den gjorde ett dåligt val. Man skulle förvisso kunna säga att inkluderingsstrategin, trots dess brister, samt vitboken och Kommissionen mot antiziganism var det bästa som kunde uppnås i den givna politiska situationen. Den tolkningen förklarar troligen också att den ansvarige ministern Erik Ullenhag även i efterhand har ett obrutet gott förtroende, även bland romer som hellre sett en radikalare linje. Samtidigt finns tecken som tyder på att vägvalen blockerat möjligheten till en sannings- och försoningsprocess som skulle kunnat medföra genomgripande reformer, vilket de samiska och tornedalska minoriteterna tillerkänts, men romerna nekats. Kanske var romerna för tidigt ute, eftersom det då ansågs oförenligt med det svenska politiska systemet att hålla sanningskommissioner. När statsapparaten blivit mer kreativ gällande andra nationella minoriteter, var det alltför lätt att avfärda romska krav på sanningskommission med att det minsann redan skrivits Vitbok och hållits Kommission mot antiziganism (Selling 2022a).

Å andra sidan kan den efterföljande socialdemokratiskt ledda regeringen kritiseras för att ha varit fullständigt tondöv för kraven från EU-kommissionen på att uppgradera inkluderingsstrategin och sätta kampen mot antiziganistiska strukturer och attityder i centrum

(EU-kommissionen 2020; Selling 2022a). Regeringen fastslog helt kallt att åtgärder mot antiziganism inte behöver förbättras i Sverige (Kulturdepartementet 2021).

Oavsett regeringens färg är denna flexibla inställning till antiziganism möjlig genom att man säkrat upp sig med ett system av referensgrupper, vilket premierar ja-sägare, men stänger ute den växande skaran av unga kvalificerade romska antiziganismkritiker (Lauritzen, Selling & Stenroos 2022). Problematiken kan belysas ytterligare genom en blick mot våra nordiska grannar. I ett land som Norge ser det ännu värre ut, till följd av ett än svagare romskt civilsamhälle och en politik som valt att, vid sidan av den nationella minoriteten resande, endast erkänna att en mindre del av romerna tillhör den nationella minoriteten romer (Selling 2022b). Høeg (2022) menar också att "antisiganisme har vært en blindsoner i den antirasistiske bevegelsen i Norge" (s. 57). Finland å sin sida har tillämpat en institutionaliserad representationslösning med en permanent statlig romadelegation, vilket även i Sverige förordats av flera antiziganismkritiska utredningar, men samtidigt kritiseras även den finska modellen för bristande fokus på antiziganism (Lauritzen, Selling & Stenroos 2022).

Förutsättningarna för social förändring handlar naturligtvis om makt, men en stark katalysator kan vara det som kallas *interest convergence*: i det här fallet att majoritetssamhället bara gör något för att främja romers rättigheter om det sammanfaller med tungt vägande intressen i staten (Chang & Rucker-Chang 2020). På 1950-talet skulle man kunna säga att den statliga antiziganismen var en alltför allvarlig repa i lacken på det socialdemokratiska projektet att göra Sverige till världens modernaste och mest jämlika land. Vid millennieskiftet var det amerikanska utrikesdepartementets välgrundade anklagelser mot andra världskrigsprofitören Sverige den utlösande faktorn som fick dåvarande statsministern Göran Persson att dra i gång Stockholmsprocessen och IHRA, vilket sågs som ett bättre alternativ än en defensiv hållning gentemot berättigade materiella krav mot Sverige (Selling 2015). Frågan om kampen mot antiziganism slog alltså igenom på allvar i Sverige först när ett omfattande polisregister avslöjades som stred mot svensk lagstiftning och allmänhetens rättsmedvetande. Avslöjandet ledde till att

ämnet antiziganism blev hett, samtidigt som media och politik intog en mer positiv hållning till romer generellt. Detta skapade ett momentum och genererade Kommissionen mot antiziganism: statens intresse av att återupprätta förtroendet för polisväsendet sammanföll plötsligt med kampen mot antiziganism.

En annan tolkning är helt enkelt att oförutsägbara massmediala händelser kan komma att undergräva eller underblåsa latent och manifest antiziganism. DN-avslöjandet om polisregistret 2013 gav alltså kampen för romers rätt momentum, 2022 är det i stället antiziganismen som får momentum genom avslöjandet i *Expressen*, mitt under riksdagsvalkampen. Den romska frågan blev något som få politiker ville ta i ens med tång, bortsett från populistiska hardliners. I dessa diskurser finns inte antiziganism, utan endast en starkt avvikande, dysfunktionell och sällsamt enhetlig kultur som man kallar romsk. Plötsligt är "antiziganism" endast en undanflykt som används för att skyla över hederskultur och ge romer offerkoftor. Några romer faller i fällan och internaliserar denna speciella diskurs, den sekundära antiziganismen, som så väl känns igen från Arnstberg (Selling 2020, s.142–143.). Exempelvis talade en anonym romsk debattör om "den ridande hjälten från *Expressen* som bröt tystnadskulturen" och hävdade att talet om antiziganism användes för att legitimera hederskultur, samtidigt som skribenten menade att "alla som arbetar med romsk inkludering och legitimerar Kriši bör sparkas" (Anonym 2022). Just sparken hade också *Expressens* ansvarige utgivare krävt för romska public service-medarbetare på SR Radio Romano, som i sammanhanget ställt frågor om pressetik och antiziganism (Löwenmark 2022). I denna atmosfär blir det knappast lättare att vara öppen med sin romska identitet och än mindre att som rom kritisera antiziganism.

På kort sikt kan denna backlash vara svår att slå tillbaka, särskilt som pålitliga allierade i kampen mot antiziganism tycks tunnsådda. På längre sikt kanske det är Roma Armee som är lösningen på spåren: utifrån intersektionellt perspektiv är det obegripligt att man skulle behöva välja mellan att bekämpa patriarkala strukturer och att bekämpa antiziganism. Det här perspektivet innebär också en frigörelse från den kulturrasism som följer av homogeniserande och statiska schablonbilder av romskhet, oavsett om den företräds av romer eller icke-romer. Den insikten har för länge sedan landat i den nya generation romska intellektuella som i Sve-

rige och andra länder utmanar förstockade traditioner inom akademin och utanför (RomArchive.eu 2023; Selling 2018). Det är knappast en tillfällighet att just feminism och queerteori positionerat sig i framkant inom det framväxande fältet kritiska romska studier.

Denna ingång kan också möjliggöra nya allianser. Det har blivit dags för antirasismen att återupptäcka antiziganismen. Ett sätt kan vara en jämförande ansats som exempelvis den här boken inbjuder till. Ett annat är att lyssna till de antirasistiska romska röster som hörs om man lyssnar noga: i Sverige, i Norden och i världen.